

BOGANMELDELSER

Bettina Schütz-Gärden: Psychisch gestörte Straftäter im schwedischen und deutschen Recht: Strafrechtliche Zurechnungsfähigkeit oder soziale Verantwortlichkeit? Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Strafrecht. Freiburg im Breisgau 1999. 610 sidor.

Bemötandet av psykiskt störda lagöverträdare utgör ett av de mest svårhanterliga problem inom straffrätten, både i teorin och rättspraxisen. Därför måste det anses märkligt att svensk straffrättsdoktrin har ägnat så lite uppmärksamhet åt problematiken. En förklaring kan vara att spörsmålet i Sverige erövrades av psykiatriker som under senare delen av 1930-talet, liksom under 1940- och 50-talen, fick dominera debatten. Psykiatrikerna, särskild Olof Kinberg som i sin tid förmodligen fått störst inflytande, tycks emellertid ha missförstått problematikens straffrättsliga sida.¹ De har också lyckats med att föra den straffrättsliga lagstiftningen på villovägar, vilket resulterade i att Sverige, i och med ikraftträdandet av brottsbalken 1965, fått en kraftigt avvikande reglering i jämförelse med i stort sett alla andra länder i vår kulturkrets. *Tillräknelighetsbegreppet* avskaffades, vilket betydde att gärningsmannens förmåga att förstå och kontrollera sitt handlande inte längre skulle utgöra en förutsättning för straffansvar. De psykiskt stördas straffansvar, i stället för att prövas inom ramen för *skuldfrågan*, har omvandlats till en *påföljdsbestämningsfråga*. Från och med mitten av 1900-talet har dock svensk straffrätt åter börjat uppmärksamma problemet. Först togs frågan upp i utredningen *Straffansvarets gränser* (SOU 1996:185). Därefter kom en särskild utredning att ägna sig åt problematiken, *Psykisk störning, brott och ansvar* (SOU 2002:3). Den sistnämnda utredningen har föreslagit en rad viktiga förändringar som hittills inte lett till lagstiftningen.

Däremot har frågan aldrig utförligt behandlats i svensk straffrättsdoktrin. En bok som i vart fall delvis täpper till denna lucka har kommit ut – i Tyskland. Även om det har förflutit ett par år sedan boken skrivits är Bettina Schütz-Gärdens komparativa monografi i detta ämne fortfarande mycket aktuell. Inte minst händelserna i svensk rättspraxis under det senaste året (rättegången rörande mordet på Anna Lind, s.k. Knutbymålet och vissa andra uppmärksammade brott begångna av psykiskt störda personer), samt den debatt som kommit i gång med anledning av dessa händelser, visar hur problematiken är laddad. Den visar också att dagens regelverk inte utgör det instrument som skulle hjälpa till att nå tillfredställande lösningar, eller åtminstone sådana lösningar som inte väcker förundran hos allmänheten. Att boken fortfarande är dagsaktuell beror också på att det rättsläge som boken avspeglar hittills förblivit oförändrat, både i Sverige och Tyskland.

Bettina Schütz-Gärdens monografi är, såvitt jag kan överblicka, den mest heltäckande straffrättsliga analysen av den nuvarande svenska regleringen rörande de psykiskt stördas straffansvar. Men även historiken, särskilt när det

gäller den svenska rättsutvecklingen, är grundligt genomarbetat, inte mindre än på ca 100 sidor. Därutöver – vilket särskilt i detta ämne är en betydande fördel – får läsaren ”på köpet” en ingående genomgång av motsvarande tysk reglering.

Stommen i boken är dock den svenska regleringen. Beskrivningen av den historiska utvecklingen inklusive den ideologiska bakgrunden utgör bokens andra del. Den första delen är en kortfattad introduktion i problematiken. Jag har ovan nämnt att Bettina Schütz-Gärdens bok utgör den mest heltäckande bearbetning av problematiken kring psykiskt störda lagöverträdare i Sverige. Därmed menar jag inte enbart det att hon tycks beakta allt som kan finnas i svensk litteratur i ämnet. Det som imponerar är att författarinnan undersöker verkligen *alla* tänkbara områden inom rättssystemet som har med hantering av psykiskt störda gärningsmän att göra. I detta hänseende utgör bokens tyngdpunkt den tredje delen. Där fokuseras dels de för ämnet centrala delarna i brottsbalken, dvs. fängelseförbud enligt 30 kap. 6 § brottbalken samt överlämnande till rättspsykiatrisk vård (31 kap. 3 §), dels genomförs en undersökning av den processrättsliga reglering som rör lagföring av psykiskt störda lagöverträdare (frågor om åtalsunderlåtelse, rättspsykiatrisk undersökning, m.f.). I kapitlet om processrättsliga frågor placerar författaren även ett avsnitt om subjektiva ansvarsförutsättningar. Den tredje delen innehåller vidare en beskrivning av verkställighetsreglerna för påföljden överlämnande till rättspsykiatrisk vård, redogörelse för behandling av psykiskt störda i häkten och i kriminalvårdsanstalter, samt beskrivning av den psykiatriska vården utanför straffrättsligt sammanhang. Ett avsnitt handlar om de för längre tid sedan upphävda förvarings- resp. interneringspåföljderna.

Del fyra bygger på empiriskt material, i huvudsak statistiska uppgifter från både Sverige och Tyskland, och innehåller ett antal intressanta iakttagelser.

I den avslutande femte delen presenteras en syntes av den genomförda undersökningen åtföljd av reformförslag som är riktade både mot svensk och tysk rätt.

Boken innehåller genomgående komparativa inslag. Inte i alla avsnitt, men i sådana sammanhang där en jämförelse är relevant och intressant, infogar författarinnan längre eller kortare komparativa betraktelser. De är mestadels lärorika och riktigt intressanta att ta del av.

Boken tycks vara avsedd i första hand för den tyska läsarkretsen. Beskrivningen av den tyska rättsregleringen är avsevärt mindre omfattande i jämförelse med den svenska rätten, men även den som söker en utförlig information om relevant tysk reglering och doktrin får full utdelning. Vad som underlättar sökandet efter en viss information är en väl genomtänkt, konsekvent och översiktlig systematik, samt väl genomarbetat sakregister.

Bettina Schütz-Gårdens bok är ett imponerande verk i god tysk tradition. Lite synd att det inte finns en svensk version som skulle underlätta bokens spridning i vidare kretsar. Det är nämligen, som redan sagts, den mest utförliga och heltäckande monografi i detta viktiga ämne vad svensk rätt beträffar.

Noter:

- ¹ Se närmare Suzanne Wennberg, Behovet av straffrättslig särbehandling av psykiskt avvikande brottslingar – vad är myt och vad är verklighet? JT 1999-2000, Nr. 3, s. 630.

Josef Zila

Stockholms universitet

Cecilie Høigård: Gategallerier. Pax Forlag, Oslo, 2002.

Cecilie Høigårds bok omfattar drygt 450 sidor text (500 med referenser och textbilagor, 580 med bildbilagan inräknat) och riktar en kritisk och tankeväckande blick mot både graffitikulturens och graffitikontrollens utveckling i Oslo under 1990-talet. Boken är resultat av ett mångårigt forskningsarbete och bygger på såväl intervjumaterial och socialantropologiskt fältarbete som en bearbetning av registerdata avseende den anmälda graffitibrottsligheten i Oslo under detta årtionde. Dessutom ingår en analys registrerade brott begångna av 229 personer anmälda för graffiti under åren 1990, 1992 och 1998.

Boken kanske beskrivs bäst som en diskursiv redogörelse för mötet mellan målarkulturen och en kontrollkultur som under 90-talet vände sig alltmer mot den straffrättsliga kontrollapparaten i sina försök att stävja graffitins omfattning. Arbetet genomsyras av en konfliktteoretisk ansats, med tillhörande begreppsapparat, samt av vad som skulle kunna beskrivas som en uppenbarligen oöverstiglig klyfta mellan vad graffiti betyder för de ungdomar som målar och vad den betyder för de aktörer, i första hand tågoperatören och kommunen, vars ytor utgör skärningspunkten mellan 'egendom' och 'det offentliga rummet', och som (motvilligt) bidrar med utställningslokaler till de gategallerier som nämns i bokens titel.

I bokens andra kapitel presenterar författaren sig själv som 'gatukriminolog', och som mest intresserad av livet såsom det utspelar sig på gatan. Det är här, menar Høigård, som större delen av fängelsebefolkningen rekryteras, bland trasproletariatet och arbetarklassens lägre skikt, och det är här som "samspillet mellom lovbytere og det strafferettslige kontrollapparatet har sitt viktigste nedslagsfelt." Här tar författaren också tillfället i akt att öppet och rätt framt beskriva sin egen ståndpunkt i konflikten, eller "kulturkollisionen", mellan målarsamhället och det som beskrivs i boken som Oslos politiska elit. Enkelt uttryckt tar boken graffiti-

tikulturen och målarna i försvar. Detta menar författaren är påkallat av hänsyn till den negativa och missvisande men obestridda bilden av graffitin som presenteras i den offentliga debatten. Bokens ståndpunkt bygger även på insikten att samhällsforskaren omöjlig kan anta en värdeneutral position i förhållande till sina studieobjekt. Dessutom menar författaren att kunskapsutvecklingen snarare gynnas av att forskaren klargör sin position i förhållande till studieobjektet för att läsaren sedan ska kunna betrakta studien och dess slutsatser med en lagom grad av misstänksamhet. Även om boken ställer sig på målarens sida menar Høigård att det ändå varit viktigt att undvika att presentera en förskönande bild av fenomenet. I detta syfte har hon "gravd bevisst etter graffiti-kulturens mørkere sider." Författaren menar att detta möjliggjorts just på grund av att hennes ställningstagande (vilket målarna känner till) gett henne ett förtroende hos graffitimålare. Detta förtroende har främjat hennes tillgång till empiri om graffitins mindre smickrande sidor.

Boken är organiserad i fem avsnitt. Den börjar med en omfattande presentation av graffitins kulturhistoria, vilket innefattar bl a ett kapitel om 'graffitins Mecca' New York och en redogörelse för graffitikulturens tidiga utveckling från de första 'graffiti kings' i Philadelphia, till New Yorks kanske mest berömda 'taggare', Taki 183. Här beskrivs också olika steg i graffitins form- och stilutveckling och hur graffitin så småningom blev till gallerikonst som målades och såldes på duk. Graffitikulturens normsystem beskrivs och graffitin presenteras både som en 'kompetenskultur' och en 'prestationskultur' där bl a energi, fokus, teknikutveckling och hängivenhet krävs för att uppnå status i förhållande till andra målare. Här beskrivs även de tidiga graffitibekämpningsåtgärder som sattes in i New York från och med 1970-talet. Dessa menar författaren lyckades inte få bort graffitin men påverkade istället innehållet i den graffiti som syntes på stadens, och i synnerhet tågsystemets, offentliga ytor. Denna del av boken avslutas med ett kapitel om norsk graffiti på 80-talet.

I bokens andra del presenteras vad författaren beskriver som Oslos 'korståg mot graffiti'. En beskrivning och analys av kontrollens utvecklingen i Oslo under 1990-talet används här delvis i syfte att visa på vissa generella mekanismer som spelar in när kriminalitet konstrueras. Utgångspunkten blir den massiva förändringen i synen på hur graffitin skulle hanteras jämfört med 80-talet, då målarna fick hålla på i stort sett ostörda och då Oslo Sporveiens inställning var att försöka hitta en lösning genom samtal med målare och deras föräldrar. Här får läsaren en tämligen detaljerad beskrivning av hur man ändrade spår i förhållande till bemötandet av graffitin under första delen av 90-talet, samt hur denna nya taktik nådde sin kulmen i Oslos byråds kampanj mot graffiti år 1994. I samband med denna blev graffitimålare uthängda som bl a våldsamma vandaler, och försök gjordes även att göra en koppling mellan graffitikulturen och narkotikamissbruk.

Denna del av boken innehåller också ett kapitel om graffitikontrollen i andra nordiska länder och en teoretisk diskussion kring kontrollens utveckling som "et lærestykke i hvordan utstøtning og kriminalitet kan skapes." Mest slående är dock kapitlet om de straffrättsliga konsekvenser som graffiti fått för de målare som ställts inför rätta. Høigård presenterar ett antal konkreta fall som illustrerar utvecklingen mot en dramatisk ökning i de straffsatser och skadeståndsbelopp som utdömts i samband med graffiti brottsligheten under 90-talet. Här finns samtidigt en pikant beskrivning av en av graffiti bekämpningens starkaste (och mest cirkulära) argument: Graffiti leder till dramatiska straffrättsliga konsekvenser, vilket förstör ungdomarnas liv. Därför är det nödvändigt med dramatiska straffrättsliga sanktioner som kan få andra målare att inse konsekvenserna av sitt handlande. Detta för att få dem att sluta innan de själva råkar ut för samma sak. "Straffens ødeleggende konsekvenser blir slik den ødeleggende straffens egen begrunnelse."

Tredje avsnittet går under rubriken "Renhetens pris". På många sätt utgör detta avsnitt bokens centrala del, där författaren för en sakrik argumentation kring de skadliga effekterna av graffitikontrollens utveckling i Oslo. Avsnittet innehåller elva kapitel som avhandlar olika aspekter av dessa förmodade effekter. Ett av kapitlen presenterar en analys om hur omfattningen av graffiti utvecklats under 90-talet, vilken tyder på att graffiti förmodligen varken ökat eller minskat i någon större utsträckning som resultat av de stora förändringarna i kontrollens utformning. Däremot menar författaren att den kraftigt utökade kontrollen haft en hel del andra, oförutsedda konsekvenser. Bland dem som beskrivs i de efterföljande kapitlen kan nämnas att graffiti blivit sämre ("Et samfunn får den graffiti det fortjener"), att det skett en brutalisering av graffiti miljön samt att man lyckats kriminalisera en betydande grupp ungdomar som annars förmodligen inte hade blivit kriminaliserade. Detta avsnitt innehåller även ett kapitel om "gatustraffen", d v s polisens (uppenbarligen ibland lagstridiga) trakasserier av graffiti målare, och det avslutas med en diskussion kring författarens uppfattning att graffiti bekämpningskampanjerna har bidragit till en skadlig ringaktning för ungdomar (som troligen inte är begränsad till de som målar graffiti) hos stadens vuxen befolkning.

Näst sista avsnitt i *Gategallerier*, 'Et kall med tilleggsgevinster', diskuterar vad som skulle kunna kallas för graffiti kulturens 'attraktionskraft'; vad är det som får målarna att fortsätta, när de förföljs av polisen och när de riskerar fängelsestraff och skyhöga böter? Här tar författaren upp några av de "psykopatologiske forklaringar, sosiopatologiske forklaringar og hensiktsforklaringar" som tidigare använts i försök att ge svar på denna fråga, men menar att dessa missat det som är väsentligt, nämligen "at graffiti først og fremst er estetiske prosjekter for de fleste malere". Vidare menar författaren att målare, liksom andra, är olika. Det finns en

rad olika motivationer och projekt som kan realiseras genom att måla graffiti, men för att förstå dessa måste man se på graffiti i dessa ungdomars konkreta livskontext. Förutom just estetiken tar detta avsnitts sex kapitel upp bl a "ulovlighetens gleder", "respekt" och graffiti som ett sätt "å skape maskulinitet".

I bokens sista del diskuteras frågan "Hvorfor er graffiti så stygt?". Avsnittet innehåller dels analyser kring massmedias roll i debatten kring graffiti som ett "passivt mikrofonstativ för makta", dels en ovanligt omfattande diskussion kring frågan om graffiti som "haerverk eller kunst". Här finns även ett kapitel som placerar graffiti, i egenskap av ungdomskultur, i förhållande till de långsiktiga samhällsförändringar som exkluderat barn från arbetskraften, hållit dem kvar allt längre i utbildningssystemet och samtidigt skapat en "strukturell dekväligisering av ungdommen som gir dem noen felles generasjonsinteresser på tvers av alle klasseforskjellene."

Slutkapitlet i *Gategallerier* inleds med en argumentation kring maktskillnader mellan de intressegrupper som "ser seg tjent med å forfølge graffiti" och de "unge malersvenner fra byens fattigere strøk [som] i liten grad [er] involvert i innflytelsesrike nettverk". Graffitibekämpningen framställs här som ett led i reproduktionen av en kriminell underklass. Kapitlet fortsätter med en diskussion kring hur mötet med det främmande, vilket utgör en väsentlig del i storstadslivet, kan gå till på olika sätt. Detta möte kan exempelvis bygga på "höflighet og kompromisser" eller "kommandorop og krav om underkastelse". Diskussionen kopplas sedan åter till Oslos sätt att handskas med graffiti, som här utgör exempel på 'det främmande'. Författaren menar att stadens politiska ledare valt det andra av dessa två alternativ, samt att detta följer ett mönster som "är sørgelig lett å generalisere til andre fremmede, og er et trist og velkjent utviklingstrekk i verdens storbyer." Som motexempel presenteras sedan projektet 'Graff'n Art' från Brügge i Belgien, vilket vann *European Crime Prevention Award* år 2001. Detta projekt innehöll tre stolpar – bestraffning av olaglig graffiti, att snabbt sanera olaglig graffiti och att erkänna graffiti som en nutida konstform. I samband med denna tredje punkt inrättades legala graffiti-verksamheter för att uppmuntra den konstnärliga talangen som 'gömde sig' bakom den illegala graffiti. Høigård poängterar direkt att skillnader mellan Brügge och Oslo är många, och att det inte framgick från projektbeskrivningen huruvida Brügges målarna hade uppfyllt kravet på att ta avstånd från den illegala graffiti. Viktigast för författaren är dock skillnaden i *filosofin* mellan graffiti-politiken i Brügge och den som utvecklats i Oslo. I Oslo har etablissemangen stängt öronen för graffiti-kulturen, stämplat som kriminellt allt som har med graffiti att göra, och överlåtit problemet till straffrättsystemet. I Brügge har man däremot försökt bygga upp en *dialog* med graffiti-kulturen och öppnat sig för möjligheten till kompromisser.

Som denna korta beskrivning av delar av bokens sista kapitel förhoppningsvis visar, är *Gategallerier* mycket mer än bara ytterligare en bok om graffiti-kulturen. Mitt eget forskningsintresse i graffiti har varit snävare än Cecilie Høigårds och mycket mindre bundet till ett så etablerat och välutvecklat teoretiskt perspektiv. Mitt arbete har byggt först och främst på kvantitativa data-material, och har för det mesta begränsats till ett försök att nyansera bilden på graffiti-målare som grupp, i synnerhet i förhållande till frågan om ett eventuellt samband mellan graffiti och annan kriminalitet. Jag känner mig därför tämligen osäker vad gäller en bedömning av många av författarens argumentationer och tolkningar. Jag var ganska ung under 70-talet och har aldrig riktigt lärt mig använda begrepp som 'trasproletariatet' och 'reproduktionen av en kriminell underklass'. I viss mån skulle boken kunna beskrivas som ett 'lärostycke i att tillämpa ett konfliktperspektiv' och den kan ibland ge känsla av att vara ett 'korståg mot korståget mot graffiti'. Av de många resonemang som förs i boken är de flesta mycket 'diskursiva' till sin karaktär, och vissa är oundvikligen mer övertygande än andra. Boken är lång och läsaren ställs inför så många olika strömningar att det ibland blir svårt att få tag i bokens övergripande sammanhang.

Detta sagt, bidrar *Gategallerier* med ett perspektiv på fenomenet som tidigare inte funnits med i graffiti-litteraturen i någon större utsträckning. Och det finns mycket att hämta vad gäller en förståelse för denna ungdomskultur och dess utveckling, de ungdomar som målat graffiti i Oslo under 1990-talet, deras motivationer, samt den viktiga plats graffiti upptar i deras liv. Boken innehåller även en intressant och sällsynt problematisering och diskussion om flickornas underrepresentation inom detta kulturella sammanhang. Graffiti diskuteras i detta avseende som en 'könad verksamhet' som ger ungdomar rikligt med möjligheter att skapa maskulinitet medan möjligheterna att skapa femininitet är minst sagt få. För mig är dock bokens viktigaste bidrag dess kritiska och detaljerade beskrivningar av hur kontrollen av graffiti gått till och utvecklats i Oslo under 1990-talet, samt de diskussioner som presenteras kring vad denna utveckling kan ha haft för (i synnerhet negativa) konsekvenser i förhållande till bl a rekryteringen till graffiti-kulturen och graffiti-målarens framtida livschanser. Speciellt viktig i sammanhanget är den dubbla insikten att möjligheterna att påverka graffiti-ns omfattning genom straffrättsliga åtgärder verkar vara minimala, samtidigt som konsekvenserna för enskilda målare av en straffrättsbaserad 'graffitipolitik' kan vara katastrofala.

David Shannon

Stockholms universitet

Jerzy Sarnecki: Introduktion till kriminologi, Studentlitteratur, Lund 2003, 473 sider. ISBN 91-44-01746-4.

Introduktion till kriminologi, der er den første af sin art fra Sverige, henvender sig til personer, som er interesserede i kriminologi og som vil have et overblik over, hvad emnet handler om samt kendskab til de mest grundlæggende teoretiske og empiriske betragtninger og undersøgelser indenfor disciplinen.

Bogen er inddelt i 4, hvor del 1, kapitel 1-3, er introduktion, del 2, kapitel 4-5, vedrører statistisk tilgang og andre metoder til opgørelse af kriminalitet og kriminelle, del 3, kapitel 6-16, omhandler årsager til kriminalitet og del 4, kapitel 17-18 beskriver forskellige foranstaltninger foranlediget af kriminalitet.

Kapitel 1 diskuterer definitioner af "kriminologi" og de centrale begreber, forbrydelse og afgivende adfærd, gennemgås. Endvidere nævnes den utopiske ide om det kriminalitetsfrie samfund. I kapitel 2 gives en kort historisk redegørelse for strafferettens historie inden det moderne retssamfund. Herefter diskuteres tankerne bag det moderne retssystem - den klassiske strafferet. I kapitel 3 gives et billede af kriminologien i dag, herunder en oversigt over de væsentligste kriminologiske institutioner, publikationer, internationale sammenslutninger og uddannelsessteder.

Kapitel 4 handler om kriminalstatistik og de problemstillinger, der er forbundet med at opgøre kriminalitets omfang, karakter og udvikling. Endvidere beskrives alternative metoder til studier af kriminalitets omfang og karakter i form af selvrapporteringsstudier, offerundersøgelser, nøglepersonsinterviews, alternative registre og skønsmæssige beregninger. I kapitel 5 gives nogle empiriske eksempler, der dels illustrerer kompleksiteten ved at studere omfanget af kriminalitet (og ofre), kriminalitetens karakter og udvikling over tid, og dels diskuterer de problemstillinger der opstår, når man skal beskrive kriminalitet ved hjælp af forskellige kriminologiske metoder. Eksemplerne vedrører voldtægt, vold med døden til følge, vold blandt unge og narkotikaforbrydelser.

Del 3, kapitel 6-16 er bogens tyngdepunkt, og omhandler årsager til kriminalitet. En forudsætning for at kunne diskutere årsager til kriminalitet er, at der findes et sådan årsags/virkningsforhold mellem kriminalitet og andre faktorer hos individet og/eller samfundet. I kapitel 6 gives derfor en grundig definition af kausalitetsbegrebet og en drøftelse af nogle af de vanskeligheder, der kan opstå i forbindelse med kausale tolkninger.

I de følgende kapitler præsenteres og diskuteres forskellige kriminologiske teorier om sammenhængen mellem individ og/eller samfund og kriminalitet. Kapitel 7 omhandler biologiske og psykologiske forklaringer på kriminalitet fra den biologiske determinisme - Lombroso og hans efterfølgere - til den moderne neuropsykologiske forskning om risikofaktorer i forbindelse med fremtidig kriminalitet og asocial adfærd som fx ADHD (Attention-Deficit-Hyperactivity Disorder) og DAMP (Deficit in At-

tention-Motor Control and Perception) Kapitel 8 omhandler socialøkologiske teorier og indlærings-teorier, herunder Chicagoskolen og differentiell association, kapitel 9; Strain, subkulturer og bander, herunder Mertons teori om strain og Cohens, Clowards og Ohlins teorier om subkulturer og bander, kapitel 10; Symbolsk interaktion, stemping, social konstruktivisme og postmoderne kriminologi, kapitel 11; Konfliktteorier og kritisk kriminologi, herunder kulturkonflikter, marxistisk og anarkistisk kriminologi, venstre-realisme, feministisk kriminologi, maskulinitets forskning og multidimensionelle konflikter, kapitel 12; Kontrolteorier, rutineaktiviteter og mulighedsstrukturer, herunder teorien om sociale bånd, teorien om selvkontrol samt teorierne om rutineaktiviteter og mulighedsstrukturer, kapitel 13 om integrerede teorier, herunder Thornberys interaktionistiske teori, som er en kombination af Hirschis (1969) teori om sociale bånd og Akers (1985) indlærings-teori og "The Farrington theory" af David Farrington (1996), som i en model forsøger at kombinere de 6 faktorer, som ifølge hans empiriske studier har vist sig at have en selvstændig betydning for, om folk begår kriminalitet.¹

I kapitel 14 beskrives nogle eksempler på forskning om årsager til traditionel kriminalitet. Blandt eksemplerne, der alle omhandler ungdomskriminalitet, er "1956 års klientundersøgning av unga lagöverträdare", som er et spændende longitudinelt studie af tværvideenskabelig karakter, bestående af en medicinsk, en psykologisk, en socialpsykologisk og en sociologisk del. Kapitel 15 omhandler kriminalitetsniveau og samfundsforandringer, herunder en diskussion af hvorfor de forventninger om, at udviklingen af velfærdssamfundet og udviskningen af klasseskel, der fandt sted i anden halvdel af 1900 tallet, og som burde føre til et fald i kriminaliteten, ikke holdt stik. Med udgangspunkt i samfundsændringerne diskuteres den meget forskellige udvikling i kriminaliteten i henholdsvis Sverige og Japan. I naturlig forlængelse heraf redegøres der for forskellige dimensioner af adfærdskontrol. Kapitel 16 omhandler forskning om økonomisk kriminalitet.

I bogens sidste del, kapitel 17 og 18, beskrives og diskuteres foranstaltninger iværksat på grund af kriminalitet. I kapitel 17 behandles kort emnerne straffere-tspolitik, almen- og individualprævention, generelle kriminalitetsforebyggende indsatser og viktologi. I kapitel 18 beskrives nogle meget forskellige eksempler på kriminalpolitisk forskning. Eksemplerne vedrører blandt andet resultater fra undersøgelser om reaktioner mod ungdomskriminalitet, sammenhængen mellem faldet i den grove voldskriminalitet i USA og det stigende fangetal samt effektiviteten af tiltag mod miljøkriminalitet. I kapitlet diskuteres endvidere kriminologiens betydning som samfundskritisk disciplin, og der gennemgås kort forskellige studier af udviklingen i kriminalpolitikken set fra en konstruktivistisk vinkel, herunder studier af samspillet mellem forskellige kriminalpolitiske aktører og medierne, indsattes levevilkår, den svenske kriminalpolitikkes drejning i retning af "hårdere tiltag" især på narkotikaområdet samt politiets rolle i samfundet.

Sidst i bogen findes en god og overskuelig oversigt i tabelform, som indeholder en kort sammenfatning af de grundlæggende teorier, spørgsmål og svar, som behandles i bogen.

Introduktion till kriminologi er en traditionelt opbygget lærebog, der giver en grundig og struktureret gennemgang af mange relevante kriminologiske teorier og problemstillinger. Bogen giver et godt indblik i kriminologisk tænkemåde og gør læseren i stand til at forholde sig nuanceret og kritisk til centrale kriminologiske spørgsmål.

Bogen indeholder en del illustrative empiriske eksempler. Ved valget af eksempler refererer forfatteren i høj grad til egen forskning. Om dette siger forfatteren i forordet til bogen: "Skälet til detta är emellertid inte att jag anser min forskning vara bättre än annan på området. Det är helt enkelt naturligt för mig att i olika sammanhang hänvisa till och exemplifiera med det jag kan och förstår bäst, dvs. det jag själv har studerat och skrivit om." Jeg synes, at forfatterens forskning er spændende læsning, men at man kan argumentere for, at forfatteren, især i kapitel 14 om eksempler på forskning om årsager til traditionel kriminalitet, burde have inddraget anden nordisk forskning, der mere generelt beskæftigede sig med forholdet mellem kriminalitet og faktorer som køn, alder, sociale og kulturelle forhold mv.

Bogen er absolut anbefalesværdig for studerende og andre, som er interesserede i kriminologi, og giver en udmærket introduktion til faget, men bogen kan også anbefales som opslagsværk for personer, som har et mere indgående kendskab til kriminologi.

Noter:

¹ De 6 faktorer er individets impulsivitet, lav intelligens, dårligt opvækst, antisocial adfærd hos forældrene, social og økonomisk fattigdom og barnets tidligere antisociale adfærd.

Anja Eliassen

Direktoratet for Kriminalforsorgen.

Thomas Elholm: EU-svig. En studie i dansk strafferet. Jurist- og Økonomforbundets Forlag. København 2002. 523 s.

I boken analyseras EU-rättens påverkan på nationell (straff)rätt. Bakgrunden för temat syns vara att även om man ofta hör att EU:s inverkan på nationell straffrätt är ganska begränsad, är den verkliga situationen annorlunda. Åtminstone i området kring bokens tema — skyddet av Unionens finansiella intressen — har inverkan varit annat än begränsat. Inom fältet för bokens tema är rättstillståndet i EU intressant då det väl illustrerar EU:s straffrättsliga kompetens, eller mer exakt avsaknaden

av sådan, men att nationell straffrätt i alla fall är under stor inverkan av EU. EU:s finansiella intressen är ändå ett bra exempel på straffrättsligt tema på vilket både EG-rätten och det straffrättsliga samarbetet under den tredje pelaren inverkar.

Elholms föresättning i boken är att klarlägga rättstillståndet gällande EU-bedrägeri, att påvisa EU:s påverkan på dansk straffrätt, att identifiera EU-lagstiftningen kring temat och att kritiskt värdera påverkan och dess grunder. Elholms perspektiv är särskilt *EU-rättens påverkan på dansk rätt*. Med Elholms ord, "[K]ortfattet kan afhandlingens objekt ... måske bedst betegnes som '*dansk EU-strafferet*'" (kurs. i originaltext).

Boken består av fem delar. *Del 1* är en introduktion, som omfattar fyra kapitel. I Kap. 1. (Indledning) och i kap. 2. (Definition af EU-svig) behandlas bland annat metodiska överväganden, definieras vad EU-bedrägeri egentligen är och jämförs EU:s bedrägeridefinition med dansk strafflagstiftning (Straffelovens § 289 a). I Kap. 2. erbjuder författaren också en djupgående analys av bedrägeridefinitionerna i EU:s s.k. bedrägerikonvention och dansk straffrätt. Författaren kommer fram till att den danska bestämmelsen av EU-bedrägeri är mer extensiv än vad konventionen förutsätter. I Kap. 3. (Svigens art og omfang) illustrerar författaren vad EU-bedrägeri i realiteten är samt gör några statistiska bemärkningar. En viktig observation i kapitlet är att EU-bedrägeri i hög grad är "näringslivets kriminalitet", inte "kriminellt näringsliv", vilket betyder att själva verksamheten i grund och botten är laglig. Vidare ges i Kap. 4. (EG-regler om svigbekæmpelse, herunder administrative sanktioner) en analys av EG:s rättsliga instrument och deras karaktär. Kapitlet illustrerar väl att regleringen på området är mycket komplex, vilket inte är till hjälp när man försöker att få en helhetsbild av EU-bedrägeri: redan de rättsliga instrumenten på området är komplexa (s.k. bedrägerikonventionen, som är EU-rättens instrument, artikel 280 i EG-fördraget, s.k.. bedrägeriförordningen 2988/95, materiell EG-lagstiftningen osv.).

I *del 2* (Særlige træk ved EU-strafferetten — om de administrative sanktioner hjemlet i EF-retten) analyseras relationen mellan EU:s målsättningar inom kampen mot bedrägeri, samt några fundamentala straffrättsprinciper, såsom legalitetsprincipen. Författarens hypotes är att EU:s målsättningar ofta bryter mot dessa principer, vilket kan vara farligt med avseende på rättssäkerheten. Delen består av tre kapitel (Kap. 5. Fundamentale Strafferetsprincipper og -garantier i forbindelse med administrative sanktioner, Kap. 6. Objektive straffrihedsgrunde, Kap. 7. Effektiv og harmoniseret svigbekæmpelse af administrative sanktioner). Författarens hypotes förefaller vara ganska korrekt. Särskilt i Kap. 7. illustreras att effektivitet är det primära målet inom kampen mot bedrägeri i EU och att särskilt kommissionen vill trygga att det rättsliga systemet i denna kamp är så flexibelt och effektivt som möjligt. Vad som är ytterst riskabelt är att denna målsättning ofta genomförs på rättssäkerhetens bekostnad. Författaren pekar på att de admi-

nistrativa sanktionerna inom området formar — åtminstone ur kommissionens synvinkel — ett effektivt system, som inte är avhängigt av nationella straffrättsliga system och de restriktioner som är typiska inom nationell straffrätt.

I *del 3* (Særlige træk ved EU-strafferetten — om de strafferetlige sanktioner hjemlet i dansk lovgivning) ger författaren en djupare analys av hur EU-straffrätten, speciellt EU-bedrägeriet, påverkar dansk straffrätt — avhandlingens tema är *dansk EU-straffrätt*. Författaren analyserar assimileringssprincipen (i Kap. 8. Kravet om assimilering af nationale sanktioner), kravet på att använda effektiva och avskräckande sanktioner i samband med överträdelse av EU-regler (i Kap. 9. Kravet om effektive nationale sanktioner), assimileringssprincipens ”efterträdare”, harmoniseringen av regler (Kap. 10. Kravet om harmonisering af national strafferet) och relationerna mellan dessa principer och krav (Kap. 11. Princippernes kamp). När författaren analyserar effektivitetskravet, uppställer han en viktig fråga. När det i EU sägs att sanktioner bör vara effektiva och avskräckande, definierar man inte explicit vad man egentligen menar. Författaren frågar, hur man inom EU skulle förhålla sig till ett påstående om att lindrigare sanktioner skulle vara mest effektiva i ”kampen mot EU-bedrägeriet”. Också rörande harmoniseringsdebatten lägger författaren märke till ett viktigt problem. Man hör ofta att gemensamma straffrättsliga regler i EU motiveras med hänvisningar till organiserad brottslighet. Men Elholm noterar — efter en studie av aktuella fall — att när det gäller EU-bedrägeri, är gärningsmännen ofta mycket annorlunda än och skilda från de gärningsmän som sysslar med organiserad brottslighet; de är till exempel lantbrukare. I värsta fall illustrerar detta att EU:s motiveringar inte har mycket att göra med realiteten. *G.J.M. Corstens* har i en artikel noterat att kommissionen ”places great faith in the criminal law” och önskat att ”this faith is based on empirical research”.¹ Elholms resultat tyder på motsatt resultat — vi kan bara önska att det i framtiden kommer att utföras empiristisk (kriminalistisk) forskning i EU.

I bokens *del 4* (Eksempler på særlige træk af EU-strafferetten udmøntet i dansk strafferet) erbjuder författaren exempel på EU-rättens påverkan på nationell (dansk) straffrätt. Författarens syfte verkar vara att EU-rättens påverkan som illustrerad i del 2 och 3 har slagit igenom i dansk straffrätt. I Kap. 12 (Straffelovens § 289 a) konstaterar författaren till exempel att den s.k. bedrägerikonventionens (kriminaliseringsförpliktelsens) implementering i Danmark (SL § 289 a) är ganska ”integrations- och harmoniseringsvänlig”. Elholm konstaterar att implementeringen av konventionen skulle ha kunnat genomföras med ändringar av särlagstiftningen. Elholm menar att en särskild kriminalisering visar på det ”integrations- och harmoniseringsvänliga implementeringssättet”. Här bör man även erinra sig att i Kap. 2. pekade författaren på att Strafflagens § 289 a i viss mån är bredare än vad bedrägerikonventionens kriminaliseringsförpliktelse skulle ha krävt. Därtill behandlas i denna del också objektivt ansvar, vilket inte är främmande för Danmark

eller för EU (Kap. 13. Objektivt ansvar i dansk praxis). Dessutom tar författaren i denna del upp sanktionsnivåerna (Kap. 14. Bødeudmåling) till behandling.

Bokens sista del (*Del 5. Om forholdet mellem effektiv svigbekæmpelse og retstatlighed*) är mest rättspolitisk del i boken. Författaren granskar EU:s kamp mot EU-bedrägeri från ett ideologisk perspektiv (Kap. 15. Strafferetsideologi) — inspirerad av *Jareborgs* straffrättsideologier. I Kap. 16 (Bør administrative sanktioner betragtes som straffe) presenterar författaren straffvetenskapens straffdefinitioner och försöker lokalisera EU:s administrativa sanktioner i detta sammanhang. Elholm anser att EU:s administrativa sanktioner de facto är straffrättsliga sanktioner även om t.ex. kommissionen bedömer saken annorlunda. Elholms approach må kanske kallas ”analytiskt” när han konstaterar att det inte är sanktionens namn men dess faktiska karaktär och faktiska innehåll som är viktigt i bedömningen av sanktionens straffrättsliga karaktär. Elholm anser också att EU:s inställning också innehåller ett ideologiskt ställningstagande då effektivitets- och harmoniseringsmålet väger tyngre än rättssäkerhetsmålet. När man karakteriserar sanktioner som icke-straffrättsliga, kan man se rättssäkerheten som ett sekundärt mål. Sist i Kap. 17 (Danmarks og EUs sanktionspolitik — ligheder og forskelle) påpekar författaren att EU:s straffrättsliga utveckling liknar nationalstatens straffrättsliga utveckling och att t.ex. användningen av begreppet ”inre säkerhet” illustrerar detta.

Som helhet är Elholms bok mycket intressant. Författarens kritiska analys är mycket viktig då han påpekar att EU:s effektivitets- och harmoniseringsmål de facto har följder för individens rättsäkerhet och att vi måste vara uppmärksamma på dessa följder i framtiden. Elholms approach är mycket relevant: man bör inte undersöka EU-straffrättens konsekvenser bara från statens perspektiv då integrationen har gått så långt att EU-straffrätten har faktiska följder för individen. Författaren följer också sin approach och sin föresättning konsekvent under hela boken. Inom EU-straffrättens område är Elholms bok är ett riktigt tillskott till den nordiska litteraturen — särskilt inom området för EU:s sanktionsrätt finns det nu två högtstående undersökningar (*Petter Asps* och *Elholms*). Om man måste kritisera något i Elholms bok, är det kanske att författaren i viss mån kunde ha undvikit att upprepa sig, vilket skulle ha gjort boken litet kortare och mera kompakt. Ändå tycker jag att även om det finns en del upprepningar, så är bokens framställning koherent och i sin helhet är boken lätt att läsa (om danska språket kan vara lätt att läsa då man har finska som modersmål!).

Noter:

¹ *G.J.M. Corstens*, ”Criminal Law in the First Pillar?”, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice* 2003, s. 138 (131—144).

Sakari Melander

Helsingfors universitet

Joan Petersilia: When Prisoners Come Home. Parole and Prisoner Reentry. Oxford University Press, New York, 2003. ISBN 0-19-516086-X.

Varje dag frigges cirka 1600 personer från fängelser i USA, dvs. över 500 000 personer årligen. Vi vet att de flesta av dem har låg utbildning, saknar yrkeserfarenhet, är drogberoende och psykiskt svaga eller sjuka. Allt medan fängpopulationen i USA har fördubblats på 25 år har anslagen för att bedriva vård i fängelserna minskat. Idag frigges fångarna sämre förberedda för livet utanför murarna än tidigare, de får mindre hjälp att finna en plats i samhället och sannolikheten att de skall komma tillbaka till fängelset ökar. De som frigges är ofta män från minoritetsgrupper som tas ur sitt sociala sammanhang under kanske två-tre år. När de återkommer har de stora problem att lösa basala sociala behov som bostad och försörjning. De är dessutom i vissa fall fråntagna en del medborgerliga möjligheter och rättigheter som att rösta, att inneha körkort, att ha möjlighet till stöd från socialtjänsten och att ha kontakt med sina barn.

Vad händer när en så stor grupp personer lyfts ur samhället, in i fängelse, och släpps tillbaka några år senare med sämre förutsättningar och lägre förhoppningar än tidigare? Det är kanske inte så förvånande att en stor del av dem kommer att återvända till fängelset?

Så inleder Joan Petersilia sin bok om frigivning av fångar. Boken bygger på den aktuella amerikanska fängelseforskningen och på intervjuer med kriminalvårdare, beslutsfattare, forskare och dömda. Den ger en skrämmande bild av situationen i USA:s fängelser och kriminalpolitik. Boken försöker också ingjuta hopp genom att peka på möjligheter och konkreta förslag till reformer.

I första kapitlet ges en översikt över situationen och vi får veta grunddragen i de reformförslag som presenteras. Därefter diskuteras de kunskaper vi har om de som frigges, hur institutet villkorlig frigivning har förändrats och hur vi kan hjälpa eller hindra de frigivnas (åter)anpassning. Efter två kapitel om recidiv och brottsoffrens roll när fångar återvänder till samhället avslutas boken med ett omfattande och välargumenterat förslag till reformering.

When Prisoners Come Home är fylld med detaljkunskap som flätas samman till en tydlig helhet. Petersilia diskuterar inte bara de frigivna eller frigivningen i sig, utan även förutsättningarna i samhället. Flera av de aspekter hon tar upp fångar läsarens intresse och jag lyfter här bara fram några aspekter ur hennes olika teman.

Som jag nämnde inledningsvis lyfter Petersilia fram de frigivnas sociala och psykiska förutsättningar för att klara sig i samhället. Om än det är faktorer vi är välbekanta med blir de tydliggjorda genom omfattande data och belysta utifrån den förändring som skett över tid. På så sätt visar Petersilia inte bara att de frigivnas förutsättningar, som alltid, är svaga, utan även att de blivit sämre. De som frigges idag har avtjänat längre straff, fått mindre hjälp och är i större utsträckning avskiljda från sitt nätverk. De har i högre grad drogproblem och psykisk sjukdom.

De är dessutom sämre förankrade på arbetsmarknaden och lägre utbildade. Alla dessa faktorer är kända riskfaktorer för kriminalitet och borde därför beaktas i rehabiliterade insatser. I stället möter de frigivna ett samhälle där de i större utsträckning än tidigare granskas, registreras och hindras.

Petersilia upplyser oss om att kriminalregister idag är offentliga i många delstater i USA. Presumptiva arbetsgivare och hyresvärdar hämtar regelmässigt information ur registren och många menar att de inte vill ta emot en person som varit straffad. Preskriptionstiden för noteringar i dessa register är ibland obefintlig. När man väl blivit registrerad finns det kvar livet ut. I 25 stater är kriminalregistren tillgängliga över Internet. Dessa uppgifter får mig att göra en enkel sökning via vanlig sökmotor på Internet på begreppet "criminal record". Sökningen ger åtskilliga träffar på kommersiella företag som erbjuder sig att, mot en ringa kostnad, göra sammanställningar av sökningar om en person i kriminalregister och andra register. I ett samhälle där risktänkandet är centralt kan denna information med lätthet hämtas hem och skydda arbetsgivare, hyresvärdar och andra från riskerna med att involvera sig med en straffad. Vilket också innebär att risksamhällets skydd utestänger de som friges från fängelserna.

Parallellt med att risksamhället blivit allt mer kontrollerande och de dömda allt svagare har de rehabiliterande insatserna fått en allt mindre roll i USA:s kriminalvård. Den individuella behandlingen har ersatts av generella program som siktar på att få fängelset att fungera i stället för på att få fångarna att fungera i samhället. I en del stater har man övergett tanken med villkorlig frigivning. Genom att ha fasta strafftider lämnar man också idéerna om frigivningsförberedelser, man diskuterar helt enkelt inte dem. Strafftiden blir något i sig och säkerheten under strafftiden kommer i fokus. I stater där villkorlig frigivning finns kvar möter den frigivne idag en helt annan verksamhet än vad man gjorde fram till 1980-talet. Övervakaren, the parole officer, är idag beväpnad och i stället för erbjudanden om hjälp möter den frigivne långa listor med krav och förhållningsregler.

De insatser som de dömda generellt behöver för att klara av att återkomma i samhället utan att begå brott är i första hand utbildning, arbetsträning och ett stöd i att successivt finna en plats i samhället. De behöver kunna söka en bostad och ett arbete utan att hindras av noteringar i offentliga kriminalregister. Till dess att de ordnat sin sociala situation behöver de också stöd från socialtjänst med bland annat försörjning. Petersilia visar att den som dömts för droghantering i någon form förlorar, eller får inskränkningar i, rätten till socialtjänststöd. I 22 stater gäller livstids avstängning från socialtjänsten för den som dömts för grova narkotikabrott.

De olika staterna skiljer sig mycket åt i hur de förhållningar sig till de dömda. Petersilia visar på skillnaderna och säger att generellt kan man se en mer öppen inställning i de nordöstra staterna och en mer fördömande i sydstaterna, och mer spridda

förhållningssätt i resterande del av USA. Hon ger sig aldrig in på att försöka förklara skillnaderna, men noterar att de sammanfaller med de skillnader som noterats i fråga om socialt engagemang och tillit i olika stater. Stater med starkt socialt kapital har en mer välvillig inställning till de dömda än de med svagt socialt kapital.

Två tredjedelar av dem som friges kommer att återvända till fängelse inom fem år. Denna siffra är relativt stabil sedan 1960-talet, men Petersilia menar att den håller på att öka. Parallellt med att forskningen om riskfaktorer och faktorer för att lyckas förändra har ökat, har användningen av forskning i insatserna inom kriminalvården paradoxalt nog minskat. Brottsoffren har uppmärksamrats allt mer, men uppmärksamheten har riktats mot inledningen av rättsprocessen och brottsoffrens roll i frigivningsprocessen är ytterst liten. Brottsoffren har ett stort behov av information om vad som händer när den dömda friges och på vilket sätt han förändrats. Trots att uppmärksamheten på brottsoffrens situation har ökat har den inte riktats mot den del av processen där den dömda återgår till samhället.

Med exempel från befintliga verksamheter presenterar Petersilia sitt reformförslag. Det bygger på fyra grundtankar:

- Förändra fångarnas erfarenheter i fängelset. Erbjud mer undervisning, arbete och rehabilitering. Gå från att fokusera våld och dominans till att stärka och utveckla kunskaper om och för livet ute i samhället.
- Ändra frigivningspraxis. Frigivningen skall vara förberedd och strukturerad med krav som är relaterade till de kunskaper vi har om riskfaktorer för recidiv.
- Revidera insatser och övervakning efter frigivningen. Konstruera klassifikationssystem där stöd och kontroll kan differentieras så att de möter riskfaktorer och hjälpbehov.
- Sträva efter ökad samverkan i samhället och en ökad informell social kontroll. Utveckla partnerskap med servicegivande organisationer, före detta straffade, brottsofferorganisationer, familjemedlemmar m.fl. för att stödja den frigivne.

Utifrån detta lägger Petersilia fram tolv rekommendationer för förändring. Var och en av dessa är väl underbyggd, men efter att ha tagit del av alla beskrivningar av ett system och ett samhälle där risk fått så avgörande mycket större roll än möjlighet känns rekommendationer och reformer inte tillräckliga. Den tydliga bild som visats upp kapitel för kapitel ger en känsla av att tillståndet som beskrivs inte kan förändras genom insatser inom kriminalvården.

When Prisoners Come Home är ändå en läsvärd bok av två skäl. Dels för att den ger en stark och komplex bild av situationen för de frigivna i USA och av risksamhällets konsekvenser för de exkluderade. Dels för att denna bok visar möjligheten att använda forskningsresultat för att på ett mycket konkret sätt föra

fram kriminalpolitiske ställningstagande och påtala de konsekvenser tankar om risker, trygghet och säkerhet har för både de enskilda som exkluderas och för samhället där allt större grupper exkluderas.

Kerstin Svensson
Lunds universitet

Janne Flyghed og Magnus Hörnqvist (red.): *Laglöst land. Terroristjakt och rätts-säkerhet i Sverige*. Ordfront, Stockholm 2003. ISBN 91-7324-947-5, 264 sider pluss noter og vedlegg.

Det sies at 11. september 2001 endret verden. Det er et spørsmål om hendelsene den dagen egentlig gjorde det, eller om det som da skjedde bare påskyndet prosesser som allerede var i gang. Det sies også at etter hendelsene den dagen begynte den virkelige uthuling, i betydningen tilsidesettingen, av menneskerettigheter og rettssikkerhet. Det er et spørsmål om hendelsene egentlig var begynnelsen til en slik uthuling, eller om de også i denne mer presise forbindelse bare påskyndet prosesser som var i gang.

Om dette og mye mer kan vi lese av boken *Laglöst Land – Terroristjakt och rätts-säkerhet i Sverige*, redigert av Janne Flyghed som er professor i kriminologi ved Stockholms Universitet, og Magnus Hörnqvist som er doktorand samme sted.

Hvis man vil male med bred pensel, kan man si at det er menneskerettighetenes og rettssikkerhetens skjebne i vår tid, særlig med bakgrunn i den nyeste tidens terrorhandlinger, som er bokens hovedanliggende. Et hovedsynspunkt i boken er at menneskerettighetene og rettssikkerheten, og lovgivning som inneholder eller inneholdt garantier i denne forbindelse, er blitt uthulet i de siste årene. "Uthuling" (urholkning på svensk) blir i første rekke tatt i betydningen "tilsidesetting". Viktige regler blir tilsidesatt. "Gamle lover gjelder ikke lenger, og noen nye er ikke blitt innført. Vi lever på sett og vis i en lovløs tilstand. Dette, som er bokens hovedtema, gjelder i første rekke alle som utpekes som fiender..." (s. 11 i redaktørens innledning).

Boken gir et vell av overbevisende eksempler på at uthuling i denne betydning finner sted. I stor grad blir menneskerettighetene og rettssikkerheten – de universelle prinsippene for menneskers integritet og beskyttelsen mot statens overgrep – tilsidesatt. Derfor boktittelen – *Laglöst land*.

I det siste er det kommet flere bøker om dette tema i Norden, og en mengde bøker internasjonalt. I mitt arbeid har jeg hatt anledning til å følge en del av litteraturen, og har selv bidratt noe til den. Jeg er ikke i tvil om at Janne Flyghed og Magnus Hörnqvists redigerte artikkelsamling er en av de beste.

Foruten en fyldig og nyttig innledning av redaktørene, innholder boken ti bidrag, som til sammen belyser det generelle temaet, og en rekke deltemaer, på en helhetlig og innsiktsfull måte. *Björn Kumm* belyser den historiske bakgrunnen. Terrorismen har en historie, og 11. september 2001 var et produkt av den langvarige motsetningen mellom Vestens maktpotensial og "den tredje verdens" maktesløshet. Artikkelen kunne kanskje enda klarere ha fått fram at også truslene mot menneskerettighetene og rettssikkerheten har en tilsvarende historie, noe den britiske organisasjonen *Statewatch* så godt får fram i sine mange publikasjoner og sin detaljerte dokumentasjon av utviklingen. Men Kumms artikkel gir en viktig kontekst til artiklene som følger i samlingen.

Gregor Noll tar opp det folkerettslige temaet. "Krigen mot terrorismen" rettferdiggjør tilsidesetting av folkerettslige regler. Problemstillingen er rettssystemets møte med det som ligger bortenfor dets grenser. "Holder vi på å forflytte oss inn i unntakets grenseland, ... Og har vi kommet dit for å bli der?", spør Noll (s. 39). Han skriver meget interessant om hvordan *unntaket* frigjør fra rettssystemet, noe som kan ha store konsekvenser, særlig hvis unntaket blir permanent. Jeg fant ikke artikkelen helt enkel, men den vant seg meget sterkt på fordypning.

Jørgen Johansen tar opp USAs militære nærvær rundt om verden, og hvordan dette sterkt påvirker den militære utviklingen i andre store land, som Kina, Russland og India. De svarer med å øke sine militærutgifter, og mange steder lammer væpnede konflikter hele samfunn. Et videre hovedpoeng for Johansen er hvordan det militære i stadig stigende grad tar over politiets oppgaver. Kapitlet er velskrevet og instruktivt, og gir et meget godt overblikk over militærmaktens fundamentale rolle.

Janne Flyghed skriver om trusselbildene – hotbildene på svensk – som er blitt utviklet. Fordi sikkerhetsbegrepet er blitt diffust og utvidet til å dekke omtrent "alt det som kan påvirke vår nasjonale sikkerhet" (s. 75), og fordi lover og regler er blitt tilsvarende diffuse og vidtrekkende, kan de mest varierte og politisk egnede trusselbilder få grobunn. Flyghed går bl.a. empirisk til verks, og rapporterer en undersøkelse (samt refererer til en annen) av trusselbilders grad av presis dokumentasjon. Han finner at trusselbildene i meget liten grad dokumenteres skikkelig. Grundig dokumentasjon mangler totalt. Det empiriske innslaget gjør artikkelen spesielt interessant.

Magnus Hörnqvist beskriver og analyserer fødselen til et nytt politikkområde – *ordenspolitikken*. Etter min mening er dette en av bokens perler. På en overbevisende måte beskriver Hörnqvist fremveksten av ordenspolitikken som politikkområde – et politikkområde som går på tvers av gamle oppdelinger av politikken. Det er i følge Hörnqvist sikkerheten, og ikke loven, som er det overordnede prinsipp for anvendingen av fysisk vold og andre tiltak basert på tvang. Ordensforstyrrelser

i bredeste forstand – fra tigging på gaten til kvalifisert terrorisme – prioriteres derfor opp av politiet, vekterne og det militære – av staten. ”Her åpnes det opp”, sier Flyghed og Hörnqvist i innledningen til boken, ”for en gigantisk gråsoner som fører tankene til det tidligere Sovjetunionens maktfullkomne rettssystem” (s.15). ”...[D]et grunnleggende sambandet er at flyktninger, demonstranter, terrorisme og narkotika *håndteres av de samme myndigheter* – eller tiltak – som setter sikkerheten først” (s. 109). Dette er kanskje litt satt på spissen, men det får fram et meget viktig perspektiv og utviklingstrekk. Artikkelen inneholder også en rekke andre interessante observasjoner om fremtidsorientering, risikotenkning m.m. hos politiet, som gjør den meget lesverdig.

Elisabeth Abiri beskriver hvordan flyktningepolitikken og asylretten gradvis er blitt knyttet til sikkerhetspolitikken. Artikkelen er dermed en god oppfølging av Hörnqvists tese om at stadig flere samfunnsområder underordnes ordenspolitikken. Abiri viser at selv om flyktninger lenge har vært behandlet som potensielle sikkerhetsrisiki, og selv om de lenge er blitt utestengt når de har flyktet på grunn av krig, sult og annen forfølgelse, var situasjonen opp til 10. september 2001 i hvert fall den at de som kunne bevise at de var *politisk forfulgt* i sitt eget land, fikk asyl. Med 11. september ble dette med et slag forandret – politiske flyktninger ble blant de mest mistenkeliggjorte. Medlemmer av politiske motstandsgrupper ble sidestilt med potensielle terrorister. Vendepunktet kom med FNs resolusjon 1373 av 28. september 2001. Argumentasjonen er overbevisende, men fremstillingen kan gi inntrykk av et ”brudd” 11. september 2001. Jeg tror ikke det var et brudd, men snarere en akselerering av en prosess som var under utvikling før 11. september.

Anna Wigenmark redegjør for ett tilfelle, en utvisningssak. To menn søkte asyl i Sverige, men ble ansett for å være terrorister av den egyptiske regjeringen som forlangte dem utlevert. Den svenske regjeringen var enig, mennene ble utlevert til Egypt og ble antakelig torturert. Det forelå et klart brudd mot forbudet mot utlevering til stater der det kan ventes tortur. Wigenmarks eksempel viser hvordan elementære rettsregler i praksis blir tilsidesatt.

Liz Fekete ved Institute of Race Relations i London skriver (oversatt til svensk) om hvordan en mistenksomhetens kultur har utviklet seg i Europa: Krig mot terrorismen er blitt til krig mot migrasjonen. Mistenksomhetens kultur har nasjonenes og EUs nye regelverk mot terrorismen, for eksempel EUs før nevnte rammebeslutning, som bakgrunn, og senker i sin tur terskelen for politiinngrep.

Thomas Bull skriver om protestene i samband med EU-toppmøtet i Göteborg sommeren 2001. Bulls tema er rettsvesenets håndtering av hendelsene. Demonstrasjonsfriheten har ”to ansikter”: Demonstrasjonen er en meningsytring og samtidig en ordensforstyrrelse. Bull viser hvordan hensynet til orden ble overordnet i Göteborg – bl.a. ved politiets innringing av demonstranter på Järntorget, der po-

litiledelsen stilte seg over loven og handlet på egen hånd, og ved domstolenes helt usedvanlig strenge straffer mot demonstranter i etterhånd. Dette er gode eksempler på bokens hovedtema – uthulingen av rettssikkerheten. Artikkelen gir en fin oppsummering. Men Bull skriver også at domstolene likevel kom ut av situasjonen ”med æren i behold” (s. 226), fordi Högsta domstolen endret underinstansenes strenge dommer. Jeg er usikker på om æren var så stor, i hvert fall hvis vi trekker inn rettsvesenet mer generelt. Av de ca. 170 politifolk som ble anmeldt for sin handlemåte under toppmøtet, ble tiltale tatt ut mot fem. Alle ble frikjent (også den ansvarlige sjef for politiets aksjonering, politimester Håkan Jaldung, ble frikjent i to instanser). Riktignok har JO nylig (januar 05) levert inn til påtalemyndigheten en anmeldelse mot fem politifolk for feil i en utredning om vold mot politiet. Vi får se hvordan det går. I alle fall er demonstranter, på den annen side, blitt dømt i store antall, etterforskning har pågått i lang tid – delvis i flere år – etter toppmøtet, og også Högsta domstolens dommer kan absolutt kritiseres. I og etter Göteborg viste rettsvesenet, innbefattet domstolene, sin fundamentale slagside – ja, man kunne si sitt klassespreg, noe som får store konsekvenser for ytringsfriheten.

Stellan Vinthagen avslutter antologien med en artikkel om motstanden mot den nye verdensordningen. Dette er etter min mening også en perle i artikkelsamlingen. Ved lesning av de foregående artikler i boken kan man få følelsen av at når det gjelder menneskerettigheter og rettssikkerhet går det bare én vei – nedover. Vinthagen gir oss en mer løftet stemning, ved å beskrive og understreke den voksende motstand mot den nye verdensordningen – gjennom anti-globaliserings- og fredsbevegelsene verden over. Han sammenlikner med 1970-tallet, og påpeker at det, i hvert fall i noen sammenhenger (som under anti-krigsdemonstrasjonene i forkant av invasjonen i Irak) faktisk er langt flere politisk aktive i vår tid enn den gang. Samtidig er Vinthagen godt klar over vanskelighetene forbundet med politisk protest i vår egen tid, blant annet ved at skillet mellom terrorisme og politisk protest er blitt så utvannet, og terroristbegrepet så altomfattende. Artikkelen bør leses av mange.

*

Den senere tidens politiske hendelser gir bokens hovedtese – uthuling av menneskerettigheter og rettssikkerhet i vår tid – stadig mer rett. I det jeg skriver disse linjene, står det å lese i *Aftenposten* – Norges største morgenavis (10. juni 2004):

”USAs justisdepartement fortalte Det hvite hus at presidenten i krigstid ikke nødvendigvis er bundet av lover og traktater som forbyr tortur. ... Amerikanske soldaters grove mishandling og tortur av fanger i Irak og andre steder som for eksempel på Guantánamo-basen på Cuba kan være en direkte følge av positive signaler fra USAs politiske ledelse. ... [D]et er blitt kjent at ekspertene i [Justisdepartementet]

har produsert en rekke notater hvor det hevdes at Bush-administrasjonen ikke er bundet av internasjonale forbud mot tortur. ... Det overordnede legale argument fra disse ekspertene skal være at USAs president i sin rolle som landets øverstkommanderende har ansvaret for å verne om nasjonen. Da er han ikke bundet verken av internasjonale traktater som forbyr tortur, eller av føderale anti-torturlover."

Vi får se hvordan akkurat denne saken utvikler seg etter hvert. Det som beskrives er i hvert fall symptomatisk, og kunne gjerne stått som vignett på tittelbladet til *Laglöst land*.

Til slutt to samlende innvendinger, som på ingen måte slår ut hovedsaken – bokens høye kvalitet og lesverdighet. For det første historisk, og som allerede nevnt: Jeg er ikke så sikker (som i hvert fall noen av forfatterne kan synes å være) på at et "brudd" inntraff 11. september 2001 i forhold til menneskerettigheter og rettssikkerhet. Kontinuiteten i menneskerettighetenes og rettssikkerhetens forfall fra lenge før 11. september, og akselereringen (viktig nok i seg selv) etterpå, kunne kommet noe klarere fram.

For det andre, og mer rettssosiologisk: Ja, uthuling, i betydning tilsidesetting, av reglene om menneskerettigheter og rettssikkerhet. Mange gode eksempler på dette er gitt i boken. Men jussens irrganger er vanskelige å ransake, og rettssystemet har dobbeltkarakter. Mange store overgrep i historien har skjedd *innenfor* loven. Når politiske høyrevinder blåser kan rammelovgivning, der bestemmelsene er vage, kompromisspreget og preget av "gummistrikk-logikk", bli en utmerket og legitimerende bakgrunn for den verste politikk. EUs rammebeslutning om terrorisme, konkret implementert og dermed lov i EU-statene, er i seg selv et eksempel. Det som nå skjer i kraft av "krigen mot terrorisme", med bruken av det farlig utvannede og altomfattende begrep om "terrorisme" som rammebeslutningen gir, er, implementert i statene, *lovlig*. Man kan se dette som den største og mest foruroligende faren ved dagens utvikling. Som det fremgår ovenfor, er flere av forfatterne i boken inne på dette (for eksempel i forbindelse med EUs rammebeslutning), og bruker altså begrepet "uthuling" i en noe annen betydning enn det jeg forstår som hovedbruken (tilsidesetting av regler) i boken. Begrepet "uthuling" er med andre ord ikke helt krystallklart i boken. Boken burde kanskje ha hatt et eget kapittel der denne andre og kanskje farligste siden ved juss og rett, og denne andre bruksmåten av begrepet "uthuling", kom klarere fram som tema. Boken som helhet kunne fortsatt hatt tittelen *Laglöst land*. Men dette særskilte kapitlet kunne hatt tittelen *På grunnlag av loven*. Kanskje med anførselstegn rundt.

Boken anbefales på det beste.

Thomas Mathiesen
Universitetet i Oslo

Lucia Zedner & Andrew Ashworth (red.): The Criminological Foundations of Penal Policy. Essays in Honour of Roger Hood. Oxford University Press, Oxford, 2003. 553 s. *The Criminological Foundations of Penal Policy* är som undertiteln anger en festskrift till Roger Hood, professor emeritus i kriminologi och tidigare föreståndare för Centre for Criminological Research vid Oxford University.

Att festskriften är samlad runt ett tema, kriminologins inflytande på kriminalpolitiska beslut, gör den mer användbar än många festskrifter. Temat är heller ingen tillfällighet, då Roger Hood som kriminolog tydligt befunnit sig i det fält, där denna fråga har högsta relevans. Hans forskning har främst rört rättsväsendet och särskilt dömandet med bland annat studier av dödsstraffet, påföljders effektivitet och etnisk diskriminering. Roger Hood har också genomgående hävdad vikten av att kriminalpolitiken är rationellt grundad och att kriminologin måste vara väl empiriskt förankrad för att också kunna ställa krav på politikerna. Samtidigt som frågan länge upptagit honom – han skrev om den redan för 30 år sedan – har han också blivit mer desillusionerad och konstaterar nu att klyftan mellan forskning och politik blivit "akut".

Festskriftens författare kommer med ett undantag alla från den anglosaxiska världen. Frågan reses också i ett av bidragen om förhållandet kriminologi – kriminalpolitik ser annorlunda ut i andra länder. Trots försöket att skapa ett sammanhållet tema ligger ett par av bidragen något vid sidan av ämnet, framför allt de som rör den historiska bakgrunden. Det innebär inte att de inte i sig är intressanta. I ett bidrag om politiska fångar vid början av förra seklet och deras inflytande på reformeringen av fängelserna framhålls att de kvinnliga suffragetterna sympatiserade mer med sina medfångar än de upproriska manliga irländarna, som kände sig kränkta av att behöva sitta tillsammans med "de moraliskt degenererade".

Bidragen behandlar i stor utsträckningen olika aspekter av spänningen mellan "fri" kriminologisk forskning och myndigheternas behov av information. Mycket anmärkningsvärda fall av fördröjd publicering, censurförsök och hot om åtal mot forskare från Home Office' sida lyfts fram. Flera av författarna pekar på att över tid har myndigheternas kontroll över den kriminologiska forskningen tydligt ökat. Detta gäller särskilt genom kontrollen av medel. Vid det resande seminarium som Nordiska Samarbetsrådet för Kriminologi genomförde i England 2002 var det också påtagligt hur stor del av universitetsforskningen som var beroende av anslag för brottspreventiva projekt från Home Office.

Bokens författare tycks klivna till frågan om kriminologin haft någon effekt på kriminalpolitiken. Vissa exempel på inverkan framhålls som utvecklingen av villkorlig frigivning, begränsningen av vapeninnehav och uppmärksammandet av etnisk diskriminering i rättsväsendet. En enstaka studie, som ledde till en direkt förändring, var en som visade att inrikesministerns avslag på ansökningar om villkorlig frigivning blev mer frekventa under valkampanjer. Till detta skall läg-

gas undervisningens betydelse. Kriminologiutbildningen vid universiteten kan förväntas bidra till ett förhållningssätt som studenterna bär med sig när de får anställning vid olika myndigheter.

Samtidigt framhålls av flera av författarna att möjligheten för kriminologin att få genomslag i praktiken beror på om "tiden är mogen". Givet att det finns ett politiskt intresse kan forskningsresultat bidra till en förändring. Här spelar också tidsandan eller den historiska perioden in. Kriminologerna hade tydligare legitimitet som experter i det modernistiska välfärdsstatsprojektet. Med en tilltagande politisering av kriminalpolitiken förlorar kriminologerna inflytande. Med svaga regeringar och svagt civilsamhälle minskar expertinflytandet och straffnivåerna ökar.

Boken innehåller mycket som är förnuftigt och väl avvägt. Det blir dock sammantaget en hel del "å ena sidan", "å andra sidan". I en festskrift kan kanske författarna inte åläggas mer av stringens och styrning till vissa frågor. Det hade dock varit önskvärt att några teman blivit mer systematiskt belysta. Ett sådant tema är vilket inflytande kriminologin egentligen kan ha på det konkreta beslutsfattandet. Har kriminologin så mycket att komma med när det gäller positiva resultat av brottsförebyggande arbete?

Ett annat tema berörs men kunde analyserats mer systematiskt, nämligen förändringen över tid. Kevin Haggerty (*Theoretical Criminology*, vol. 8, 211-231) analyserar brottet mellan kriminologi och kriminalpolitiskt beslutsfattande utifrån den kombinationen av förändringar i form av uppkomsten av neoliberalt styrande, symbolisk offentlig debatt och polisteknologier som tycks kunna ersätta kriminologiska förklaringar.

Detta leder till ett ytterligare tema, vilket rör den kritik som riktats mot kriminologin från akademiskt håll för att vara alltmer irrelevant i samhället. David Garland och Richard Sparks (*Criminology and Social Theory*, 2000) anser att trots att antalet kriminologer ökat kraftigt, de samtidigt syns allt mindre i den politiska debatten. Deras förslag till förbättring ligger inte i en ökad specialisering av kriminologi som vetenskap utan i en breddning mot kultur- och samhällsvetenskap i allmänhet.

Slutligen berörs egentligen inte utmaningen från Foucault – den att kriminologerna ökar kontrollen och repressionen. Kriminologerna vill få mer att säga till om och kritiserar makten som inte anställer dem trots deras goda lösningar på brottsproblemet. Men om det nu innebär alarmistiska beskrivningar, psykopatklassificeringar och legitimeringar av fängelset med hänvisning till samhällsskydd och allmänna rättsmedvetandet? Den "goda" kriminologin är inte en självklarhet. Boken hade tjänat på lite mer självkritik.

Henrik Tham

Stockholms universitet

Ulla V. Bondeson: Alternatives to Imprisonment. Intentions and Reality. Transaction Publishers, New Brunswick, New York 2002.

I 1977 publiserte Ulla Bondeson "Kriminalvård i frihet. Intention och verklighet" på Liber forlag. I 1994 ble en noe forkortet og omarbeidet utgave av boken utgitt på engelsk i serien "Crime and Society" utgitt av Westview Press, og en ny utgave foreligger nå med en ny innledning av forfatteren hvor hun skisserer utviklingen frem til i dag. Den svenske utgaven ble i sin tid anmeldt av Eckhart Köhlhorn i NTfK i 1978, og man kan selvfølgelig spørre seg om det derfor er noen grunn til å omtale den engelskspråklige utgaven. Det er imidlertid ikke ofte at nordiske kriminologer får utgitt sine bøker på internasjonale forlag, og det er derfor vel verdt å gjøre oppmerksom på boken. Samtidig gir utgivelsen en kjærkommen anledning til å reflektere over kriminalomsorgen i frihet og dens skjebne i ettertid.

Det empiriske materialet for Bondesons bok ble samlet inn i slutten av 1960-årene og begynnelsen av 1970-årene. Dette var perioden da det man har betegnet som behandlingsideologien – eller velferdsideologien som Bondeson velger å kalle den – sto på sitt sterkeste innenfor strafferetten. Hovedformålet med straffen var å bringe lovbryteren over i en lovlydig tilværelse. Dette lå bak den nye svenske straffelov fra 1965, hvor riktig nok også allmennprevensjonen ble nevnt, men hvor hovedvekten ble lagt på resosialiseringen av den straffede. Ett av virkemidlene for å oppnå dette var gjennom plassering under skyddstilsyn som innebar at den dømte skulle stå under tilsyn av en tilsynsfører (överbakare) i tre år, og i denne tiden etterleve visse nærmere bestemte vilkår. Dersom retten anså det påkrevd kunne dessuten den dømte i en periode på mellom en og to måneder i starten av tilsynsperioden plasseres i en tilsynsanstalt.

Ett av de viktigste resultater av undersøkelsen er de funn som peker i retning av at de som ble ilagt tilsyn kombinert med anstaltsanbringelse har større tilbakefall enn de som bare fikk tilsyn, men at også disse siste har større tilbakefall enn dem som bare fikk en betinget dom uten tilsyn. Dette underbygget maksimen om at behandling ikke virker, som var ett av argumentene som førte til at behandlingsideologien kom i miskreditt. Det kan innvendes – og har vært innvendt – at de tre gruppene som Bondesons sammenlikning dekker er så forskjellige at de ikke kan sammenliknes, selv om man ved raffinerte statistiske teknikker søker å gjøre dem sammenliknbare. Man kan også hevde at selv om resultatet måtte være korrekt, innebærer ikke dette at behandling ikke virker – andre forhold kan ha virket inn. Men uansett var utfallet at undersøkelsen en av de mange spiker i behandlingsideologiens kiste.

Dette er imidlertid ikke den konklusjon Bondeson trekker. Hennes syn er at resultatene i stedet bør føre til en ytterligere nedbygging av kontrollaspektet ved kriminalomsorgen i frihet – det hun betegner som "det minste mulige inngrep".

Dette eksemplifiserer hun blant annet ved å foreslå opphevelse av adgangen til anbringelse i tilsynsanstalt og større bruk av betinget dom uten tilsyn. Når det gjelder selve tilsynsvirksomheten går hennes forslag ut på at tilsynet så langt som mulig bør gjøres frivillig, at tilsynstiden bør forkortes, at vilkår bør anvendes i minst mulig utstrekning, at vilkårsbrudd ikke skal føre til gjeninnsettelse og at rapporteringsvirksomheten avskaffes.

Utviklingen har imidlertid vært en annen. Riktig nok ble tilsynsanstalten avskaffet, og betinget dom uten tilsyn er blitt mer utbredt – men ingen av endringene er begrunnet i "det minste mulige inngrep". Og når det gjelder gjennomføringen av tilsynet har utviklingen snarere gått den stikk motsatte vei. Behandlingsideologien – eller velferdsideologien – ble avløst av den såkalte nyklassisismen som fikk innpass gjennom endringen i den svenske straffeloven i 1988. Her er det bestemt at hovedvekten ved straffutmålingen skal ta sikte på en enhetlig rettsanvendelse hvor straff skal utmåles etter forbrytelsens straffeverdi. Prinsippet er følgelig at straffen skal utmåles med utgangspunkt i den lovstridige handling, og ikke på grunnlag av hva som måtte anses som mest formålstjenlig ut fra hensynet til resosialisering av den enkelte lovbrøyer.

Denne endringen har også satt sitt preg på tilsynsvirksomheten, som i langt sterkere grad er blitt inkorporert i den alminnelige kriminalomsorg. Mens det i 1960- og 1970-årene var frivillige tilsynsførere som utførte hovedparten av tilsynsarbeidet, er det i dag i langt større grad fast ansatte funksjonærer innenfor kriminalomsorgen i frihet som står for virksomheten. Mens det var hjelpeaspektet som tidligere sto i forgrunnen, har kontrollaspektet blitt tillagt vesentlig større vekt. Kriminalomsorgen i frihet har dessuten fått nye oppgaver – det er den som administrerer samfunnstjenesten, og nye tilsynsformer er innført i form av kontraktstilsyn hvor klienten underkastes en rekke begrensninger i sin livsførsel.

Disse endringene har trolig vært medvirkende til at tilsyn i større grad enn tidligere har blitt et reelt alternativ til fengsel. Dersom man hadde bygget ned kontrollaspektet ved tilsynet – slik Bondeson og mange med henne, derunder denne anmelder, anbefalte på 1970-tallet - er det derimot tvilsomt om man ville synes at en slik tilsynsform ville vært tilstrekkelig. Jo større "onder" som knyttes til tilsynet, jo mer adekvat vil den trolig i dagens situasjon oppleves som et alternativ til fengsel.

Man kunne ønsket seg at Bondeson i noe større utstrekning hadde omhandlet de endringene som har skjedd og de konsekvenser dette kan ha hatt, i denne nye utgaven av boken. For å belyse det med et eksempel. I sin undersøkelse tok Bondeson for seg forholdet mellom klient, tilsynsfører, skyddskonsulent og overvåkningsnemnd, og kunne påvise at et betydelig flertall både av klientene og de frivillige

tilsynsførerne mente at tilsynsførerne sto mer på klientenes enn på skyddskonsulentenes og overvåkningsnemndens side. Begge parter opplevde med andre ord at de frivillige tilsynsførerne og de fast ansatte sto for ulike typer av virksomhet – hvor hjelpeaspektet var det fremtredende for de frivillige, mens funksjonærene representerte myndighetssiden. Etter at funksjonærene i stor grad har overtatt for de frivillige tilsynsførere og kontrollaspektet er ytterligere utbygd, er det grunn til å tro at klientene i enda større grad opplever tilsynet som en kontrollfunksjon – noe som også er intendert fra myndighetenes side. Hvilke konsekvenser kan dette ha hatt? Bondesons fant f.eks. at mens tilsyn med en høyere grad av kontroll (målt som at tilsynsføreren var politimann, at kontakten var hyppig og kontaktperiodene lange) førte til høyere tilbakefall for de mindre belastede klientene enn tilsyn med mindre grad av kontroll, gjaldt dette ikke for de mest belastede. For disse var tilbakefallet mindre med stor grad av kontroll. Fordi de minst belastede i dag i mindre grad enn tidligere dømmes til tilsyn – og i stedet gis en betinget dom uten tilsyn – kan derfor en høyere grad av kontroll ut fra hennes data ses på som en fordel.

Bondesons bok omhandler tilsynsvirksomheten i en tidligere periode, og gir derfor ikke svar som uten videre kan anvendes i dagens situasjon. Men det er nettopp beskrivelsen av hvordan man søkte å integrere sosialomsorgens prinsipper i kriminalomsorgen i frihet, og resultatene av dette, som gir boken dens verdi. I dag – hvor strafferettstenkingen har overtatt – kan man etterlyse en tilsvarende beskrivelse av hvor kriminalomsorgen i frihet står. Men dette er en oppgave som fremdeles står ledig for andre svenske forskere.

Ragnar Hauge.

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS)

Peter Scharff Smith: Moralske hospitaler – det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770 – 1870. Forum, København 2003. 451 sider.

Den 33-årige historiker Peter Scharff Smith har tidligere beskæftiget sig med 1900-tallets europæiske historie og er medforfatter til vægtige bøger om Danmark under besættelsen. I 1999 kastede han sig over det moderne fængselsvæsens historie.

”Moralske hospitaler” er en opdateret og redigeret udgave af hans ph.d.-afhandling, der med omdrejningspunkt i ensomhedsfængslet på Vridsløselille Mark udreder og afdækker det moderne fængselsvæsens opkomst i Nordamerika og Europa. Bogen er den bittersøde historie om etableringen af det philadelfiske eller pennsylvanske cellefængsel i Vridsløselille og dets konkurrent i Horsens – den auburnske model med et vist fællesskab.

Historien handler om disse to systemer, der opstod i det nordøstlige USA omkring 1800 og som via England bredte sig hastigt til resten af Europa. Historien handler også om, hvorledes tankerne kom til Danmark og blev vendt i Fængselskommissionen af 1840 for først i 1859 at manifestere sig i Straffeanstalten på Vridsløselille Mark; på et tidspunkt, hvor både de meget store byggeomkostninger ved cellefængsler og isolationens skadevirkninger ellers havde bremset denne models udbredelse. Det er historien om et magtteknologisk redskab, der bygningsmæssigt er rationelt, men dyrt, og hvor religionen var det middel, der skulle forbedre forbryderen. Det er historien om et psykologisk eksperiment – eller et moralsk hospital, som fængslets første lærer og 1. lærer, digteren H. V. Kålund, kaldte sin teknologisk avancerede arbejdsplads mellem kongerigets første jernbane og Roskildevej. En behandlingsmaskine, der skulle producere moralsk rensede, ligeværdige, arbejdsomme og gode borgere, men i stedet løslod apatiske og mentalt skadede individer. Det er historien om et system, hvor inspektøren Frederik Bruun, der også var overinspektør for hele fængselsvæsenet, allerede få år efter 1859 søgte at afbøde skadevirkningerne for fangerne ved at moderere ensomhedsfængslet gennem klassifikationssystemet og senere det progressive system, men hvor en af hans efterfølgere direktør Erik Kampmann i begyndelsen af 1930'erne måtte konstatere, at cellestraffen i Vridsløselille endnu gennemførtes ”i det væsentlige i den samme ’klassiske’ Skikkelse som oprindelig”. Men bogen er meget mere end et konkret fængsels historie set i det, som én ved byretten dømt i en helt anden forbindelse kaldte ”bakspejlets utåleligt klare lys”. På side 405 konstaterer forfatteren, at vi indtil i dag har stået uden et samlet overblik over dansk fængselshistorie. Det har han ganske ret i! Min gode meddelelse er, at vi nu har fået dækket tiden indtil 1870. Den dårlige meddelelse er, at vi mangler resten.

Det er Peter Scharff Smiths ide med bogen, at foretage en kulturhistorisk afdækning af den tankegang og filosofi, der lå bag 1800-tallets nye straffeanstalter og beskrive det moderne fængselsvæsens gennembrud internationalt såvel som i Danmark. Hvorfor konstruerede man bekostelige og tilsyneladende særprægede institutioner som Vridsløselille, og hvordan fungerede disse anstalter egentlig i praksis. Hvad sker der i mødet mellem de storslåede straffepolitiske idealer og den sociale virkelighed i en europæisk nation som Danmark? Bogen beskriver grundtrækkene i det danske fængselsvæsens historie fra begyndelsen af 1600-tallet til slutningen af 1800-tallet med focus på perioden 1770 – 1870. I denne periode er der to såkaldte nedslag. Det første i 1830'erne og 40'erne, hvor man (d.v.s. nogle få, navnlig den nationalliberale professor, senere overinspektør for fængselsvæsenet og finansminister C. N. David) drøfter indførelsen af et moderne fængselsvæsen. Det andet ”nedslag” er et studie af Vridsløselille fra starten i 1859 til omkring 1870; dets indsatte, livet i fængslet og en påvisning af isolationsfængslets skadevirkninger på den enkelte fange.

Bogens første del omfatter overvejelser om fængselshistorie og sociologisk straffeteori med udgangspunkt i David Garlands fire indfaldsvinkler til den moderne straffepraksis gennembrud:

- Emile Durkheims understregning af straffens moralsk-psykologisk rødder og funktioner, som genopretter af fælles værdier og kollektiv bevidsthed,
- den marxistiske, hvorefter straf er et udslag af produktionsmåden og et værktøj til undertrykkelse af de lavere klasser,
- Michel Foucault, der ser straf som et disciplinærmiddel og en magtteknologi, og
- Norbert Elias, der ser ændringer i straffepraksis i sammenhæng med ændringer i kultur og mentalitet.

Forfatteren finder især Foucault og Elias inspirerende, idet han dog med rette kritiserer Foucault for at undervurdere/udelade religionens betydning som et helt særligt værktøj i de moderne fængsels moralske maskineri. I et senere afsnit dykker Scharff Smith ned i fængselspræstens gerning for at belyse denne. Det kunne være spændende engang at se disse fængselspræster sat ind i de teologiske sammenhænge, hvor de også hører hjemme.

Anden del omfatter det tidlige fængselsvæsen og det moderne fængselsvæsens gennembrud (1600 – 1850) og er en forbilledlig god fremstilling, også derved, at den nærmer sig Danmark udefra (John Howard, Jeremy Bentham, Philadelphia, Auburn o.s.v.). I kapitel 7 beskrives den danske situation op til 1842 og reformbevægelsens bølgen frem og tilbage med C. N. David, som den stærke fortaler for philadelfiasynspunktet. Kommissionens mindretal var Danske Kancellis to medlemmer, der fremtræder – ikke bare som bagstræbets bannerførere, men som sunde skeptikere m.h.t. isolationens velsignelser og udgifterne ved at anlægge et ensomhedsfængsel. Bag disse to får Scharff Smith antydet den strafeferetlige kæmpe, professor A. S. Ørsted. David har kommissionens flertal bag sig og har dermed vundet første omgang, da betænkningen afgives; men anden omgang går til kancelliet og Ørsted, der ikke kunne gå ind for et konsekvent afsondringssystem, fordi det ville virke umenneskeligt. Det var nemlig kancelliet, der skulle forelægge sagen for Kongen. Christian VIII vælger kompromisset og tredje omgang ender dermed uafgjort. Kongen resolverer, at forbedringshus skulle udstås i philadelfiske institutioner og tugthus i auburnske. Der skulle opføres i alt fire anstalter. Et auburnsk tugthus og et philadelfisk forbedringshus ved Horsens, et philadelfisk forbedringshus nær København og et nyt, auburnsk tugthus på Christianshavn på det gamle tugt-, rasp- og forbedringshus grund, hvis ikke en bedre placering kunne findes. Dette er et kapitel, hvor forfatteren har været dybt nede i kilderne i Rigsarkivet, og hvor han fortæller historien så

præcist, at det historiske mundvand løber hos denne anmelder. I kapitel 8 er der også en historisk godbid, nemlig en rekonstruktion af den berømte engelske fængselsreformatør Elizabeth Fry's besøg i København i 1841 og de mærkbare ændringer, som dette besøg medførte året efter og samtidig med, at Fængselskommissionen afsluttede sit arbejde. Besøget indebar også kimen til Dansk Forsorgsselskab.

Tredje del behandler Vridsløse og udviklingen 1842 – 73. I 9. kapitel redegøres for Fængselskommissionens fortsatte arbejde som en slags centralt forvaltningsorgan for fængselsvæsenet, navnlig med reformer i arresterne (nyt reglement) og planlægning af det nye tugthus i Horsens. Kancelliet vinder nemlig fjerde omgang, idet den auburnske anstalt skulle opføres først, i afventen af yderligere internationale erfaringer! I 10. kapitel vendes blikket igen ud mod den internationale penitentiære udvikling, hvor isolationsprincippet og forbedrings-tanken flere steder mister sin indflydelse. Forfatteren må konstatere den paradoksale situation, at da Vridsløse var færdigbygget, var Pennsylvania-systemet og reformeringstanken i dyb krise i udlandet. I 11. kapitel åbnes porten til Vridsløse, og der redegøres for hvem personalet og fangerne var og for regimet, som David havde fastlagt i Fængselskommissionen. I 12. kapitel kommer det af forfatteren bebudede "andet nedslag", der må siges at være et tungt nedslag med dobbelt skrue. Den manende overskrift er "Isolation og sindssygdom". På baggrund af de samtidige kilder godtgør forfatteren, at der i fængslet blev indsat personer, der allerede var sindssyge eller hurtigt blev det. Dette er vel ikke så underligt, når henses til at straffrihedsbestemmelser for utilregnelighed først blev klart institueret i Straffeloven af 1866. At en stor gruppe indsatte tog anseelig skade af den afsoning, der ellers var udtænkt til at forbedre dem, godtgøres også af de fremlagte kilder, herunder af Frederik Bruuns egne iagttagelser. Det rigtig interessante er vel at undersøge, om tugthuset i Horsens med sit mere udstrakte fællesskab havde færre indsatte med de forstyrrelser, som Scharff Smiths grundige kildegennemgang påviser i Vridsløse. Der kan næsten siges at være en kontrolgruppe i Horsens, og en sammenlignende undersøgelse kan relativt nemt gøres med de samme kilder, som er til rådighed i Vridsløselille. Afsnittet bliver unødigt polemisk ved pludselig at kritisere Isolationsundersøgelsen fra 1994 for bl.a. ikke at inddrage undersøgelser fra før 1954. Det forhold, at forfatteren i de samtidige kilder kan finde kortfattede stikord om samtidens (uvidenskabelige) iagttagelser af indsattes adfærd, der videre af forfatteren kan rubriceres i fem kategorier af symptomer og reaktioner, som forfatteren opstiller på baggrund af sin læsning af nye og gamle psykologiske undersøgelser vedr. isolation, kan næppe siges at være et videnskabeligt gennembrud. Men det er selvfølgelig et godt oplæg til venstrebenet i et sympatisk angreb på den nyere danske isolati-

onspraksis i varetægtssager og det faktum, at cellestraffen i Danmark først døde efter 2. Verdenskrig. Hvad det har med Vridsløse i 1860'erne at gøre, er svært at se for denne tilskuer. Efter dette brag på stolpen vender Scharff Smith tilbage til Vridsløse i 1860'erne med en veldokumenteret beskrivelse af religionens og undervisningens opgave i det moralske hospital og beskrivelser af brud på disciplinen (den forbudte kommunikation).

Fjerde del består af en konklusion om det moderne fængselsvæsen og forbedringstanken fulgt op af en epilog om forbedringstanken frem til i dag. Konklusionen er god og samlende, mens epilogen har karakter af en kriminalpolitisk fristil, hvor forfatteren springer hen til kognitive færdighedsprogrammer og lidt nutidssnak, fordi vi også skal vide, at han interesserer sig for den nutid, som har lange linier bagud.

Hvis Peter Scharff Smith ville fortsætte sit grundige og fortjenstfulde arbejde ved at gå videre fra 1870 over bl.a. classesystemet, alle tilløbene til straffeloven af 1933, særforanstaltningerne og behandlingsoptimismen, afskaffelsen af særforanstaltningerne, fangernes retsposition, behandlingsangsten, politikernes involvering i kriminalpolitikken – kort sagt de næste 134 års udvikling, ville det afhjælpe et stort savn, og opgaven ville klart være i gode hænder hos ham. Vel er ensomhedsfængslets psykiske skader i 1860'erne interessante, også selvom der mangler en tilsvarende analyse af tugthuset i Horsens. Herren hjælpe os anvendes de to monumenter stadig som fængsler, men med det Schwung og det drive, der uomtvisteligt er i Peter Scharff Smiths store og længe savnede arbejde, burde han personligt fortsætte skrivningen op til i dag. Afsættet i det moderne fængselsvæsens gennembrud er overbevisende og bør føres helt igennem.

Jens Tolstrup

Department of Justice, Australien

Detlev Frehsee: Der Rechtsstaat verschwindet. Gesammelte Aufsätze. Herausgegeben von Wolfgang Schild. Duncker & Humblot, Berlin 2003. ISBN 3-428-10826-4. 503 pp. 96 EUR.

De slesvig-holstenske dommere og statsadvokater, som ved et videreuddannelseskursus omkring 1990 satte sig til rette for at lytte til kriminologen *Detlev Frehsees* foredrag "Zur Abweichung der Angepassten", i dette værk pp. 375-396, må have spærret øjnene op i forbløffelse over denne påvisning af, at forbrydelser ikke kun begås i de fattigste klasser med nogle få undtagelser af kriminalitet blandt samfundets mægtigste, men at der begås veritable masseforbrydelser i den samfundsmæssigt veltilpassede middelstand. Forf. talte om assurancesvig som en "folkesport" i form af ubegrundede eller forhøjede erstatningskrav, således i

30% af anmeldelser om automobiltyveri eller 50% af anmeldelser om cykeltyveri (p. 382 f.). Med diabolisk fornøjelse gennemgik han advokaters og dommers lovovertrædelser (p. 386). Han konkluderede, at også kriterierne for tildeling af den negative egenskab kriminalitet er et udslag af samfundets fordelingspolitik, og at "kriminalitetskonceptet bør afpersonaliseres". Dvs. at strafferetten alene bør sanktionere kriminelle handlinger, men ikke personligheden eller livsstilen.

Denne artikel er kun et af tyve fremragende bidrag, som er samlede i den triste anledning, at forf. døde i 2001 kun 56 år gammel. Samlingen, som er udbygget med transkription af den efterfølgende diskussion efter et andet storartet foredrag "Ordnung durch Unordnung" samt fire mindeforedrag ved et symposium efter forf.s død, giver et velnuanceret indtryk af en konsekvent radikal kriminolog, hvis argumentation i høj grad vil kunne støtte også nordiske kriminologer af en tilsvarende holdning.

I "Ordnung durch Unordnung" er det en hovedtese, at kriminaliseringen er udvidet fra de fuldbyrdede skadevoldende handlinger til den blotte fareforvoldelse, "risikostrafferet" med forf.s rammende betegnelse andetsteds (p. 278), hvilket betyder en mangedobling af de begåede strafbare handlinger, samt at forfølgningen ligeledes at fjernet fra domstolene, ikke engang til anklagemyndigheden, men til politiet – i "Politische Funktionen Kommunalen Kriminalprävention" påviser han endog det ultimative skridt at placere kriminalpræventionen i lokalsamfundet, hvorved alle bliver på én gang overvågere og overvågede. Eller som et andet eksempel på en symbolsk kriminalisering, som løber over alle bredder, at hundeejeren, som ikke griber ind over for sin hunds efterladne af ekskrementer, kan straffes, endog efter straffeloven, for "Unerlaubter Umgang mit gefährlichen Abfällen", StGB § 326 (p. 280).

Som et for forf. typisk frapperende eksempel på, at borgerne arrangerer sig på de nye forhold, hvor "retsstatsligheden" mindskes, nævner han, at erhvervsledere endog har mulighed for at tegne forsikring mod bødestrafte (p. 347), en transaktion, som denne anmelder er mest tilbøjelig til at anse som medvirken til hovedforbrydelsen, og som mig bekendt heldigvis synes uden sidestykke i dansk forsikringspraksis. Den ny utilitarisme, hvor økonomisk fornuft parres med kriminalitet, hvor denne kan betale sig, døbes "Hermessyndromet" efter guden, som er fælles for købmænd og tyve (p. 343). Et andet slående eksempel på retsstatens erosion er nedvurderingen af justitsministeriet i flere tyske forbundsländer (p. 338) og den svækkede judicielle kontrol med politiet, f.eks. det nye Europol, som nyder nærmest total immunitet (p. 339).

Som det ses, forkaster forf. ikke den gamle liberale, næsten afskaffede retsstat, men ser muligheder for alliancer mellem "Kritische Kriminologie und Strafrechtswissenschaft" (særlig p. 432 f. og *Otto Backes'* mindetale).

Inden for en anmeldelses snævre rammer er det umuligt at skildre hver artikel i detaljer – bortset fra disputatsen og de få monografier udgør bogen jo næsten et helt livsværk – men jeg vil dog fremhæve de artikler, som hudfletter den ringe beskyttelse af børn og mindreårige i strafferetssystemet. Det hårrejsende eksempel, som bliver hængende i erindringen, er ”opdragerprivilegiet” (p. 94), hvorefter den ellers strafbare overladelse af voldsforherligende skrifter m.v. til mindreårige (StGB § 131), anstiftelse af seksuel aktivitet involverende et barn under 16 år (StGB § 180) og overladelse af pornografiske skrifter til mindreårige (StGB § 184) i alle tilfælde er straffri, ”wenn der zur Sorge für die Person Berechtigte handelt”, i § 180 dog med den tilføjelse, at handlingen er strafbar, hvis den udgør en grov krænkelse af opdragelsespligten! Idet denne artikel ”Zum gesellschaftlichen Umgang mit Gewalt an und von Kindern” blev trykt første gang i 1993, slog jeg for en sikkerheds skyld op i den aktuelle tekst af den tyske straffelov, men minsandten, disse rædsler er stadig gældende uret. Omvendt er dog siden denne artikel den tidligere strafskærpselsesregel for vold imod en slægtning i opstigende linie, som forf. også hudfletter, nu bortfaldet (i Danmark afskaffedes en tilsvarende regel med Strfl. af 1930). Jeg fremhæver også en tankevækkende artikel ”Die ’Jugend’ des Rechts” om særlig ungdomsstrafferettens historie igennem to århundreder, hvor forf. advarer imod vidtgående afskaffelse af straffe- og procesrettens formalitetskrav, hvorved den unge gøres til ”Freiwild philanthropischer Zudringlichkeit” (p. 163), endnu en fin formulering.

Endelig vil jeg kort nævne et par artikler om ”Täter-Opfer-Ausgleich” i bogens begyndelse med grundige overvejelser om fordele og ulemper ved en mere civilretlig partsorienteret løsningsmodel end straffeprocessen. Et enkelt sted går forf. for vidt i sin omsorg for gerningsmanden: Han bifalder, med rette, at ungdomsdommeren kun må tilstræbe ”Täter-Opfer-Ausgleich” som alternativ til straf, såfremt den formodede gerningsmand tilstår, men ser det som et problem, at tilståelsen efterfølgende belaster den sigtede, hvis forliget glipper, og sagen alligevel føres som straffesag (p. 56). Jeg ser intet forkert derved; også en tilståelse, som trækkes tilbage, kan være et indicium for skyld.

En rigtfacetteret bog og værdig minderune, som viser, hvor meget kriminologien har mistet ved forf.s alt for tidlige død.

Peter Garde

Hillerød kriminalret